

Tre uppländska storfåglar

Av CARL-FREDRIK LUNDEVALL

Rördrommen, odinssvalan och slagugglan hör numera till Upplands allra sällsyntaste fåglar. I tanke att det kan intressera årsbokens läsare vill jag här berätta om deras nuvarande förekomst.

1. Rördrommen

På en av de bågar, som uppbär de vackra valven i Gryta kyrka i Uppland, har en av lärjungarna till Albertus Pictor målat en fågel. Högbent, långnäbbad står den med uppåtsträckt hals och biter med halvöppet gap omkring ett stiliserat ornament, som mycket väl kan tänkas föreställa en slank *Potamogeton*, *Sparganium* eller annan vattenväxt (bild 1).

Genom lövverket runt kyrkan skymtar man den grunda Lårstaviken och de forna sankna ängarna kring Örsundaån mellan Giresta och Örsundsbro. Måne målaren i den ålderdomliga kyrkan har stått och sett ut över det vattensjuka landet och i solnedgången på avstånd hört rördrommens avlägsna mistlurslåt? Kanske har han undrat över fenomenet och fått förklaringen av en fiskare, som kommit till honom med den fångna rördrommen.

Ett är säkert. Fågelporättet på den gråvita kalkväggen återger ingen vanlig trana eller storspov. Snarare föreställer den en helig ibis, hämtad från ett samtida kopparstick eller en bokillustration, eller just en rördrom. Mycket talar härför, den högresta hållningen, fågelns sätt att rikta näbben uppåt som rördrommen i hans pålställning, de förlängda halsfjädrarna och de i anseende

Bild 1. Det är sannolikt en rördrom som en av Mälardalens kyrkomålare, samtida med Albertus Pictor, målat på valvbågen i Gryta kyrka 1487. Foto C.-F. Lundevall.

till fågelns storlek oproportionerligt kraftiga fötterna med deras långa, om röddrommens påminnande tår. Är fågeln en ibis? Ja, kanske. Eller en rördrom? Ja, inte bara kanske utan t. o. m. troligen.

Vi flyttar oss 300 år framåt i tiden, från 1480-talet till Linnés och Fischerströms dagar. Linné kände mycket väl till röddrommen. »Är också en slags häger, håller sig mäst wid watn, der piprör äro, uti hwilka han blås och låter som en ox. När bönderna höra honom, säga de det är gasten. Om han skiutes och ej straxt dör, flyger han in spiram rätt upp, men då han ej orkar mera, kommer han wäl tillbaka. Hans kött smakar någorlunda braf», förklarade vår store naturforskare i en av sina föreläsningar

under rubriken »Historiam Naturalem patriae exponet» i Uppsala 1748. Och i Mälaren skjutes rördrommarna »för Watten Hundar», berättar J. Fischerström i sitt »Utkast til beskrifning om Mälaren» 1785. När man sedan vet, att denna träskens och sumpmarkernas fågel är en värmeälskande art, som haft sina verkliga storhetsdagar under ett ännu varmare klimat än våra dagars, är det ingalunda otroligt, att den redan för 500 och kanske 1 000 år sedan varit vida spridd i Mälardalen. Men under 1800-talets senare hälft avtog den starkt och har tills under de allra senaste åren varit så gott som försvunnen inte bara från Mälaren utan i hela vårt land.

Under åren närmast kring första världskriget dök emellertid den gåtfulla fågeln upp på nytt. Det skedde i form av en visserligen svag men dock tydlig invasion, och under flera på varandra följande vårar kunde man åter få höra rördrommen i några av Närkes slättsjöar och i Hosjön, Kärven och i ytterligare några vassrika vatten i bl. a. Sörmland och Uppland. Efter några år var emellertid fåglarna åter försvunna.

Det skulle dröja till 1943 innan den åter hördes i Uppland. Nu var det en rördrom som hade slagit sig ned i Garnsviken vid Sigtuna, en annan i Tämnaren och en tredje i Hjälstaviken. Den var inte oväntad, men under de korta nätter den lät sin mäktiga bas ljuda från den vassrika viken vid Ekolsund hann den dock med att ställa till något av en sensation. Folk kom i karavan längs vägarna för att få höra den märkliga fågeln. Följande vår kom rördrommen igen och under en av de årliga jakterna i Hjälstaviken i augusti 1944 säger sig en av deltagarna i jaktsällskapet, greve de Fleurieu vid franska ambassaden i Stockholm, ha iakttagit nätt och jämnt flygga rördromsungar. Van vid rördrommen från Camargue och Rhône och andra franska invatten, där rördrommen ingalunda är ovanlig, fäste han sig i förstone inte närmare vid iakttagelsen, men säger sig senare i brev bestämt vilja påstå, att de iakttagna fåglarna vid Ekolsund måste ha varit rördromsungar som kläckts på platsen. Därmed skulle rördrommen åter ha varit uppländsk häckfågel.

Hur intressant detta antagande var framgår av följande. Ännu

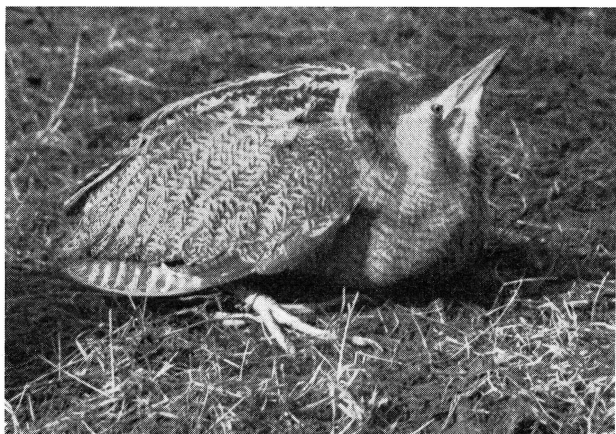

Bild 2. Rördrom i försvarsställning. Foto C.-F. Lundevall.

dagarna före midsommar 1948 kunde ingen med säkerhet påstå sig ha sett rördrommens bo i vårt land. Professor Edvard Wibeck har i Örebro Läns Naturskyddsförenings Årsskrift 1943 skildrat en ungdomsupplevelse från år 1894 vid ett fågelbo, som han, 49 år senare, velat tillskriva rördrommen. Låt vara att det inte finnes den ringaste anledning att bektivla denna Wibecks uppgift, men bevis saknas dock för fyndet. Vår utomordentligt kunnige och försiktige fågelkännare Erik Rosenberg har för mig berättat om en liknande ungdomsupplevelse han själv haft. Det gällde ett vassbo i en vass utanför Örebro, vilket Rosenberg fann i helt unga år. Särskilt fäste han sig vid äggens karaktäristiska skalstruktur med svarta porer, och ett sönderslaget ägg visade sig innehålla en helt svart unge — lik rördrommens. Emellertid har Rosenberg aldrig velat göra gällande, att det verkligen var rördrommens bo han anträffat. Av brist på bevis. En tredje förmodad rördromshäckning i Sverige, denna gång liksom i Wibecks fall i Tåkern, skildras i ett nummer av Östgöta-Correspondenten 1946. Författaren säger sig ha funnit ett bo av rördrommen i en vass utanför Renstad i Östergötland och har även publicerat en bild av en av de flygande fåglarna. Men boet blev aldrig fotograferat och upp-

Bild 3. Rördrommen trycker i vasskanten. Foto C.-F. Lundevall.

giften har följaktligen inte blivit trodd. Däremot vågar man nu med bestämdhet påstå, att rördrommen häckade i Tysslingen i Närke 1919 — fåglarnas karaktäristiska beteenden på platsen, skildrade av Erik Rosenberg, har avslöjat detta — men boet blev inte heller i detta fall funnet. Detta är i korta drag rördrommens saga på våra breddgrader, skildrad fram till 1948, då tandläkare Lars Broberg från Strängnäs och jag samtidigt, oberoende av varandra, kunde avslöja de första autentiska rördromsbona i modern tid i Sverige, i Brobergs fall i Sörmland och i mitt fall i Uppland.

Låt oss med några ord beskriva den egendomliga fågeln. Den är mindre än en tjäder men har längre ben och hals; kroppsvikten motsvarar ungefär en and. Hos tre färskvägda rördrommar, två döda och en levande, som jag själv vägt, uppgick den till endast omkring 700 gram. En normal vikt lär annars för hanen vara

1 100—1 400 gram. Två nyskjutna gräsänder, som jag också själv vägt, vägde respektive 670 och 1 425 gram. Den förra var en gammal men mager hane eller drake och den senare en fet ungang, skjuten mot slutet av höstjakten. Siffrorna är kanske inte fullt jämförbara, men nära nog, och de visar dessutom vilka stora variationer som kan förekomma i båda fallen.

Att rördrommen är en nära släkting till hägern röjer den vid första anblicken. De kolossalt förlängda halsfjädrarna, som bildar liksom en sköld, den långa halsen, den kraftiga, vassa näbben, den stelt fixerande, nästan fisklika blicken, de breda vingarna, de långa benen och de väldiga fötterna har hägern och rördrommen gemensamt. Båda fåglarna flyger också med långsamma, hos rördrommen nästan ugglelika vingslag och med karaktäristiskt indragen hals. Rördrommen är emellertid mindre än hägern och den har helt andra färger, gulbrunt, rostrött och svart. Den har en skyddsförklädnad som knappast någon annan fågel på svenskt område.

En majdag på 1940-talet tillbringade den då 67-årige professor Wibeck, en yngling från Lännersta i Sörmland och jag ute i vassen i en liten sjö i Mariefredstrakten. Professorn var övertygad om att rördrommen häckade i sjön.

Vi var utrustade för gång i dy, varvid vårt viktigaste tillhygge utgjordes av varsin gårdsgårdsstör. Med störrarna pressade vi undan vassen framför oss, så att vi inte skulle kunna undgå att upptäcka det förmodade rördromsboet, även om vi skulle passera någon meter på sidan av det. Störrarna var samtidigt ovärderliga livräddningsredskap.

Ideligen sjönk vi ned till midjan eller djupare i dyn och då gällde det att kvickt med störens hjälp pressa omkull så pass mycket vass att vi fick fäste. Sedan lade vi oss bara tvärs över stören och hävde oss upp.

Hela dagen tillbringade vi på detta sätt i det kalla vattnet och den varma majsolen. Linjerakt korsade vi vassarna meter för meter med ungefär fyra meters luckor, det vill säga av störrarnas längd, alla tre i bredd.

Rördrommen tutade oavbrutet. Den var hela tiden framför oss. Till sist, när vi hade gått runt hela sjön och inte lämnat en kvadratmeter dybotten obesiktigad, tyckte vi oss ha lyckats stänga in den osedde i en nästan helt avskärmad vassrugge och tvingade oss försiktigt fram för

att åtminstone få se den förföljde, när nu inget bo hade kunnat anträffas.

Då som först tystnade rördrommen. Skymningen höll på att sänka sig, och först efter en god stund, när vi också hade trängt in från tre sidor i den sista vassen, stämde den på nytt upp sitt tutande. Men nu var rördrommen bakom oss i stället. Blåsningarna lät gäckande när de nu ljud inifrån den tätaste vassen, som vi redan hade genomtrampat för några timmar sedan. Rördrommen fick vi aldrig se.

För att undgå upptäckt begagnar sig rördrommen av olika skyddsställningar. Kommer man tvärt på honom, liksom krymper han samman och sjunker ned i vassen tills han inte går att urskilja. Fjädrarnas skyddsfärg och ränder kommer honom att likna vassen själv; man kan länge fixera platsen där han försvann utan att lyckas skilja honom från omgivningen. Ibland kan han stå i en halvrest ställning med näbben riktad rakt uppåt och halsens gulaktiga och dämpat rostfärgade ränder vända mot åskådaren. Även då smälter han samman med omgivningen och är nästan omöjlig att upptäcka. Den tredje och mest ryktbara ställningen är den s. k. »pålställningen». Den intar rördrommen när han i tid märkt en fara nalkas. Han smalnar då till bara en bråkdel av sin gående eller fiskande attityd och sträcker på sig, så att han helt liknar en i vattnet och vassen nedkörd påle.

Erik Rosenberg har bäst skildrat denna rördrommens pålställning.

Det var två fiskare som var ute för att vittja sina ryssjor. Plötsligt blev den ene upprörd. Han vände sig till den andre och sa:

— Här har vare folk! Den där stör'n stod inte dännar i morse.

Det var tydligt att någon lymmel hade varit framme och mitt på ryssjestruten ränt ned en grov, spetsig stake. Muttrande något om att han förstod nog tusan vem det var, lutade sig den ene av gubbarna fram för att rycka upp stören. Men till bådas oförställda häpnad sjönk den då ned i vattnet, kom upp igen, bredde ut ett par stora vingar och flög sin väg.

Det var rördrommen i sin prydno, den beryktade skyddsställningen, som gubbarna hade råkat ut för.

Få har sett rördrommen, men desto flera har hört honom. Ungdomar, som cyklat från dansbanan en försommarnatt, har kommit hem med skräcken ristad i ansiktena:

— Nu har allt faen sluppi lös!

Det har låtit som om någon blåst i en halvlitersbutelj, halvfylld med vatten eller brännvin. Bara så mycket avlägsnare, så mycket starkare

Bild 4. »... flyger han in spiram rätt upp». Carl v. Linné 1748. Foto C.-F. Lundevall.

och så mycket hemskare. När rördrommen kom till Garnsviken vid Sigtuna trodde man att det var tjurarna på Ala gård som sluppit lösa om natten och vrålade. Lätet är ett dovt mistlursljud och mellan blåsningarna rosslande och stönande. »Hu hu hu-u-domp, hu booh, hu BOOH, hu BOOH, BOH» låter det.

Rördrommens bo är en enkel vasshög. När jag stod framför det första autentiska boet i Hjälstaviken den där högsommardan 1948 var det tomt. Det vara bara en liten kulle av avbitna strån inne i

den tätaste vassen. I bobalen och runt omkring låg fjäll och fiskbensrester. Jag fann också tunna flagor av ett hornämne, sådant som brukar omgiva spolarna på de framväxande fjädrarna och vingpennorna hos fågelungar, som nätt och jämnt är färdiga att lämna boet. Men ändernas och sothönsens ungar går i sjön långt tidigare, och det återstod endast av vassens fåglar jordugglan, kärrhöken och rördrommen, vars ungar kunde tänkas ha lämnat efter sig detta hornämne. Jag stack ned handen och trevade runt på den grunda sjöbotten. Vad jag fann avgjorde frågan. Vad vi, min vän Tholi Lundqvist från Hukan i Övergran och jag, fiskade upp var ingenting annat än resterna efter rördrommens fem à sex kläckta ägg och det var ett bevismaterial så gott som något. Rördrommens bo var äntligen funnet, låt vara att ungarna redan hade tagit till benen och lämnat grannskapet. De flyger inte gärna upp, utan förlitar sig hellre på skyddsfärgen och sina långa ben.

Härutöver är inte mycket att tillägga. Äggskalsresterna tillvaratogs och torkades som bevis och samma dag ringde jag till mina goda vänner Erik Rosenberg och folkskollärare Sigfrid Durango och rapporterade fyndet. Vad hundratals ornitologer och fågelvänner väntat på i nära hundra år var verklighet: rördrommens bo var funnet och rördrommen kunde med säkerhet inrangeras bland Sveriges även i vår tid häckande fåglar. Rosenberg gratulerade till avslöjandet och Durango rådde mig att kontakta tandläkare Broberg, som hela våren varit på jakt efter rördrommen. Så skedde och Broberg berättade, att även han nästan samtidigt funnit ytterligare två rördromsbon. Det var i Söderfjärden utanför Strängnäs. Broberg besökte mitt och Tholi Lundqvists bo och fick med sig äggskalsprover, och jag besökte hans boplats. Följande vår fann Broberg och jag ytterligare var sitt bo, nu hade vi lärt in tekniken, och den därpå följande våren fann Tholi Lundqvist ännu ett bo av rördrommen i Hjälstaviken. Våren 1954 uppgick det sammanlagda antalet i Sverige funna rördromsbon till inemot tjugo.

2. *Odinssvalan*

Den händelse jag här går att omtala ligger tretton, fjorton år tillbaka i tiden. Men den bör räddas från glömskan, ty den låter åtminstone ana hur det gick för det par odinssvalor eller svarta storkar, som år 1940 upptäcktes häcka i en norduppländsk skog. Upptäckten av de sällsynta fåglarna väckte stor uppmärksamhet, men det har aldrig offentliggjorts när någon utom min far och jag uppsökte boet och undersökte hur det förhöll sig med de stora fåglarnas häckning det följande året.

Som stöd för mitt minne återoppar jag en liten uppsats om storkarna och den miljö, i vilken de häckade. Den nedtecknades omedelbart efter min fars och mitt besök — vi upptäckte boet av en slump på min farfars skog i Västlands socken, dit vi begivit oss för att söka guckuskon — och den lilla skildringen stod att läsa i Svenska Dagbladets söndagsbilaga för 3 aug. 1941. Jag tillåter mig att med några små språkliga rättelser än en gång begagna mig av min för 13 år sedan nedtecknade berättelse:

— I mörka natten går min vandring längs slingrande stigar i milsvida skogar. Mitt mål gäller den svarta storkens — odinssvalans — bo, som man upptäckt här nära Bergslagsgränsen och som min far och jag av en händelse träffade på dagen förut. Cykeln ställdes vid ett torp någonstans i skogsområdets utkant, en timmerväg följdes tills den upphörde, en nyrest mila och flera gamla kolbottnar passerades, och nu har jag nått den smala stig som skall föra mig till den lilla skogssjön, varifrån vägen till boet inte är lång.

Ännu är det mörkt, men den första gryningen börjar redan ge sig tillkänna. En morkulla flög just över vägen; den drar för den förestående andra årskullen, och en koltrast, som blivit skrämnd, far i väg med sitt förskräckta läte.

Det ljusnar alltmera. På ett hygge sjunger redan gulsparv och trädpiplärka, en gök ropar och taltrastar och rödhakesångare börjar falla in.

Vägen går över försumpade, vildvuxna marker med blandskog och rik undervegetation. Här ljuder svarthättans flöjttoner och lövsångarnas milda kör, medan en stark, rullande sång når fram från en gran intill stigen. Det är den lilla gårdsmysen, en högsommarsångare så god som

Bild 5. Odinsvalans ungar i boet i Västland 1941. Foto C.-F. Lundevall.

någon och med en i förhållande till fågelns litenhet ovanligt stark och välljudande sång.

Ett bullrande uppflog hörs från en skogsfågel. Jag gissar på orrhöna, men får se en skymt av fågelns — järpe! Och mycket riktigt, den sätter sig i skydd av en björkstam, men sticker nyfiket fram huvudet och låter höra sin bubblande och knäppande, svaga vissling, varpå den springer över en liten glänta mellan stammarna och finner skydd bakom några små granbuskar.

Längre fram står skogen bränd sedan förra året med kolnade, avbrända stammar, sotiga stenar och svartbrända stubbar. En beklämmande syn! Men på andra sidan stigen tar högstammig barrskog åter vid. Små grönsiske- och korsnäbbsflockar flyger med lockrop över topparna, och gransångaren, en av det norrländska skogslandets representanter med sin sydgräns i den uppländska storskogen, låter höra sin egendomliga »tjipp-tjapp»-ande sång.

Nu glesnar skogen. Stora myrar med skvattram, tranbär och hjortron,

blåbär, odon och lingon utbreder sig med enstaka martallar med förtorkade toppar här och där. Ett par tranor trumpetar växelvis och längs ett av sjöns utflöden kommer en skogssnäppa flygande, ängsligt skrikande ut sitt melodiska »tjuitt-vitt-vitt».

Men skogssjön som glimmar mellan tallarna är öde; den håller blott sparsamt med vatten, och stränderna kantas av sterila, gungande starrängar. En fiskgjuse flyger över klarvattnet, en vipa låter höra sitt ängsliga skriande, och från en videbuske bland starren knäpper en buskqvätta. Vål fem à sex huggormar ringlar undan från stigen då jag är nära att trampa på dem — i högsommarvärmen söker de sig gärna ut i dessa marker, där de har tillgång både till vatten och föda — och ett par granna, svarta och gula machaonfjärilar fladdrar över den ännu låga kärrsiljan, på vars blad de fäster sina ägg.

I sjökanten har en älgko gått ned sig i dyn, länge kämpat för sitt liv, men till slut lugnt lagt det stora huvudet på en starrtuva — och så funnit döden. Redan har en mängd spyflugor samlats på den döda kroppen, där de nu håller palaver, och ett par dödgrävare vandrar makligt omkring på kons rygg.

Några hundra meter från sjön ligger svartstorkarnas bo i en grovstammig tall, drygt halva trädets höjd över marken och på en av de största grenarna. Nu känner jag platsen och smyger därför på alla fyra fram i skydd av några låga buskar, detta för att om möjligt få se någon av de vuxna fåglarna på boet. Tjugofem meter från platsen stannar jag, kryper ihop bakom en videbuske och sticker försiktigt fram kikaren mellan bladen. Jo, mycket riktigt, där står en av de gamla fåglarna orörlig i boet. Näbb och ben lyser lackröda i den första morgonsolen, och den svarta, metallglänsande ryggen tecknar sig skarpt mot den vita buken. En syn för gudar! Två vitduniga ungar syns för resten också i boet. De hasar omkring bredvid gammelstorken, men försvinner sedan ned under bokanten. Troligen har de lagt sig att vila.

Det är ett mäktigt bo, väl två meter i diameter, huvudsakligen uppbyggt av grova kvistar, och inuti, eller rättare sagt ovanpå, eftersom ovasidan är nästan alldeles plan, fodrat med mossor och tallbarr. Förutom de båda, kanske fjorton dar gamla ungar, innehåller boet också två ägg, vilka ratats av föräldrarna och petats ut på bokanten. Det ena är spräckt, men båda har säkert förstörts under någon av frostnätterna i slutet av maj.

När vi dagen förut upptäckte boet fälldes ett par breda, svarta vingar ut, gammelstorken lyfte och flög i vida cirklar över bopplatsen. Först när

den försvunnit änrade jag boträdet för att fotografera och ringmärka ungarna.

Nu väntar jag mig hela tiden få se den andre av gamlingarna komma med föda, grodor och fisk, som den fångat vid någon av traktens många långgrunda sjöstränder eller mader, eller vid havet, men den uteblir. Inte heller den av storkarna som redan står i boet tycks komma ihåg att ungarna kan behöva mat.

I över två timmar ligger jag stilla bakom mitt skydd, till stor förnöjelse för oräkneliga myggor, som frossar av mitt blod, tjusad av storkarna och deras förhavanden. Och — till min glädje — under hela tiden inte observerad av den skygga gammelstorken, som i ro putsar sina fjädrar, någon gång pysslar med sina ungar, men som framför allt står och filosoferar med det rödkantade ögat fästat än på en förbiflygande korsnäbbsflock, än åt det håll där en duvhökhona skriar vid sitt bo, och ett tag mot en skogskant där en annan av den uppländska storskogens sällsynta invånare, nötkråkan, skrånar upprepade gånger.

Vad har det sedan blivit av de svarta storkarna?

Storkboet i storskogen, där min farfar, brukspatron J. F. Lundevall på Västlands bruk, plögade ha sina kvigor under ungefär de två första decennierna av detta århundrade, kom jag åt att besöka på nytt först efter ytterligare fem år. Det var en av pingstdagarna 1946. Dåvarande naturskyddsintendenten fil. dr Nils Dahlbeck och jag gästade trakten för att liksom min far och jag 1941 leta efter guckuskon. Men nu var storkarna för längesen försvunna. Vi återsåg dock boet. Det grövsta bomaterialet låg kvar uppe på sin grova gren, medan alla de finare kvistarna fallit till marken. Där hade det uppstått ett cirkelrunt, tunnt skikt, som nu bildade liksom en fin matjordsbädd för hundratals små tallplantor under själva boet. Inte på något enda ställe i gräset runt omkring hade plantorna lyckats gro.

Fåglarna var borta. Endast en gång, för resten också just våren 1946, återsåg jag en odinssvala, nu i Harbo. Stockholms-Tidningens tecknare Gunnar Brusewitz kan vittna om upplevelsen. Händelsen inleddes redan kvällen innan med en sagosyn. Brusewitz, min vän Sven Löw, som då var skogsarbetare i Harbo, och Erik Rosenberg var tillsammans med mig vid Tämnaren. När vi

satt där i strandkanten vid kaffeelden i majs-kymningen grep Rosenberg plötsligt efter kikaren och störtade upp.

— Såg ni den där fågelsilhuetten, som försvann bakom träden därborta? frågade han. Den var stor och långhalsad som en stork — *och det var inte en trana och inte en häger!*

Men det var för mörkt att kunna säga om det var en svart stork, vilket måhända är det troligaste, eller en vit stork eller kanske till och med en av Danmarks fåtaliga skedstorkar, som hade förirrat sig hit upp. Det blev vi aldrig kloka på.

Tidigt nästa morgon körde Gunnar Brusewitz och jag från Harbo till ett bussgarage i Östervåla för att fylla bensen. När vi kom tillbaka cirklade en svartstork på orörliga vingar i morgonsolen rakt ovanför Harbo kyrktak. Vi störtade ut på en åker för att få se den bättre, men det var intet tvivel om saken. Under tjugo minuter såg vi den sällsynta uppenbarelsen. Sedan var den borta.

Carl Fries antyder i ett kapitel i festskriften till Erik Rosenberg 1952 om Skansens svarta storkar, att det storkpar, som häckade i Västlandsskogen 1940 och 1941, kan ha haft sitt ursprung från Skansen. Fyra unga svartstorkar, som sommaren 1938 kläcktes och uppföddes på Skansen, släpptes i det fria följande vår. Och året därpå, alltså just 1940, släpptes ytterligare en nätt och jämnt årgammal Skansenunge av odinssvalan. Någon av dessa kan teoretiskt sett, om de också var i yngsta laget, ha varit en av makarna i det uppländska storkboet. Men den andra storken måste i så fall ha varit av annat ursprung. Det lär knappast förekomma att två kullsyskon bildar hjonelag om ett gemensamt bo.

Och så är det en annan sak, som det också i detta sammanhang finns anledning att fästa uppmärksamheten på: varken den enda stork, som sågs i boet i Västland 1940, eller den enda gammlestork jag studerade så ingående i samma bo 1941 hade ring om foten. Men det hade samtliga släppta Skansenstorkar. Ingen vet dock om inte båda gammelfåglarna i storkboet i själva verket var vilda fåglar och på sitt sätt en »kvarleva» från tider, då odinssvalan ännu lär ha varit en ganska vanlig fågel i Upplands skogar. Och

vem vet för resten om det inte finns ett par kvar än, fastän de har flyttat på sig och förnyat sig genom en ny generation. Upplands skogar är stora och okända.

3. *Slagugglan*

Mitt gästspel i Tämnarens omgivningar 1946 tillsammans med Gunnar Brusewitz bjöd på fyra sensationer: odinssvala, skogsmård, berguv och slaguggla. Under loppet av ett och samma dygn mötte vi detta högförnäma villebråd. Skall det vara riktigt noga, så hörde vi dessutom ett par trumpetande tranor.

Men låt oss gå tillbaka något i tiden.

De uppländska ortnamnen kan i vissa fall ge vägledning när man vill komma storfågeln in på livet. Tag t. ex. namnet Tjäderleken i Övergrans socken. Det namnet har inte kommit till på en slump. På platsen, som ligger mitt inne i djupa skogen, fanns förr en »tjäderkoja», ett riktigt litet timrat hus med dörr, fönster, britsar runt väggarna och en murad spisel. Kojan finns avbildad i årsboken *Uppland 1949*, sid. 85–87. Jag besökte den en gång för åtskilliga år sen och läste med stigande förvåning inskriptionerna på stockarna och fönsterposten. Där fanns inristade och med blyerts skrivna årtal från 1800-talets förra hälft och t. o. m. från senare delen av 1700-talet. Adliga och t. o. m. furstliga initialer och namn stod att tyda på väggarna, Fersen, Dundas, Seton, Cronstedt, Silversparre, H. H. von Essen — fältmarskalken och riksståthållaren — och Fredrich, hertig Fredrik Adolf av Södermanland, Gustaf III:s bror. Men så hörde också kojans till Segersta och fick ofta besök från Ekolsund. Säkert sköts det en och annan tjäder där, kanske inte så få, men lika ofta lyssnade man nog bara till spelet, liksom jag själv 150 år senare. I en liten uppsats i Svenska Jägarförbundets *Nya Tidskrift* för år 1882 om hargården vid Ekolsund och jaktförhållandena vid godset säger sig artikelförfattaren, Fr. Wrangel, ha funnit en anteckning om att kojans uppfördes redan 1766. Tyvärr besöktes den av marodörer för några år sedan och är nu nedbrunnen.

Namn såsom Trollberget och Trolldalen, där gästen gick lös,

Bild 6. Slaguggla. Foto Arne Blomgren.

låter naturligtvis förstå att det har funnits uv i Upplandsskogarna. Nu heter det bara prosaiskt Uvberget. Ram hette korpen och bjur bävern, som nu båda är försvunna ur Upplands fauna, men vid Trangölen, Tranmossen och Tranmyren finns det förstås tranor, kanske än i dag.

När jag ibland träffat skogskarlar, timmerhuggare eller än hellre skogvaktaren själv under mina ströverier i Upplands skogar, har jag som regel brukat fråga om de »sett till några ugglor». Kanske har de rentav funnit ett uvbo.

Ibland har jag fått ett positivt svar, men mestadels har det inte

lönat sig att fråga. Ugglor ser man inte så ofta. Utom kattugglor, förstås. Men när jag en gång frågade framlidne länsjägmästaren Ragnar Lübeck om samma sak fick jag rejält besked: Visst finns det både ugglor och uv. Res till skogarna mellan Harbo och Dalälven. Där har jag själv hört berguven ho.

Resan blev nu inte av genast. Dessförinnan träffade jag Sven Löw, eller rättare sagt, jag uppsöktes av Sven Löw. Han hade dragit samma slutsats som jag själv: »uvarna» i de flacka och delvis försumpade Harboskogarna med deras avbrutna torrakar och rester av gammal urskog kunde möjligen vara slagugglor — eller slagugglor och uvar i en skön förening, om uttrycket kan tillåtas; de bådas läten skiljer sig inte så mycket.

Men mer än så. Själv hade jag en gång flyktigt lyckats få se en slaguggla — i Rasbokil, men Sven Löw hade funnit slagugglans bo. Hur detta gick till har vi tillsammans berättat i boken *Natur i Uppland*. Men det finns mera att tillägga än vad däri står.

Det var en kall februarinatt 1943. Redan i skymningen när vi närmade oss den lilla ödegården Järpenstorp började kylan bita i kinderna. Föregående dag hade varit solvacker och riktigt varm med en antydning till dagsmeja och någon plusgrad; nu var det redan bortemot tio minusgrader. Och temperaturen skulle sjunka ytterligare.

Det var lång väg att gå. Från Järpenstorp följer man en timmerväg tills man kommer ut på en myr. Den är dikad och beväxt med tallskog. Myren korsas av en rågång. Skall man till slagugglans bo, följer man denna mot norr. Efter en evig vandring, tycker man, träffar man på en liten gran med förkrummat topp och ett karaktäristiskt kådmärke på stammen. Där tar man av vinkelrätt genom skogen och fortsätter tills man så småningom skymtar en ny myr, eller rättare sagt, nu är det en mosse. Den skall också korsas eller kringgås, beroende på vilken väg man vill nå den lilla gudsförgättna urskogsrest, där slagugglan bor. Fågelvägen är det precis 5 kilometer till närmaste bebodda gård.

Ännu vid skiljevägen väster om Järpenstorp visste vi inte vilken väg vi skulle välja denna gång. Själv ville jag nog liksom Sten

Bild 7. Slagugglan i flykten. Foto Arne Blomgren.

Banér, den fågelintresserade baronen på Sjöo, som också var med, försöka gå till bopplatsen, men Sven Löw avrådde och röstade för den lilla Fänsjön på gränsen mellan Harbo och Huddunge. Det började att bli mer och mer tunggått. Ryggsäckarna tyngde och skaren höll inte. Det hade blivit svart som i en säck i skogen och att finna de säkra märkena skulle bli svårt. Det var visserligen Svens »egen skog», men ändå. Dessutom skulle det så snart vi lämnade timmervägen visa sig att snön var djupare än vi trott. Ibland sjönk vi ned till knäna, men lika ofta till ljumsken, och att sedan häva sig upp, krossa skaren och sjunka lika djupt, tog på krafterna. Det blev en av de strapatsrikaste vandringar jag varit med om.

När vi genomsveltiga efter vår tvåtimmarspromenad, eller var det tre timmar, nådde Fänsjön, hade månen gått upp. På avstånd hade vi redan fått höra slagugglan.

Lysande med en ficklampa tumlade vi in i ett litet brädiskjul, som fiskare byggt på en ö i sjön, och trots att stjärnorna tittade

in till oss genom de tumsbreda springorna i väggarna, var där komfortablare än vi i våra vildaste fantasier kunnat drömma oss just nu. Det fanns en liten spis därinne och en slö yxa men ingen ved. Och så fanns det två britsar med wellpapp som skydd mot vätan samt ett par fång starrhö.

Men fastän vi eldade därinne med torra grenar från skogen runtomkring så att plåtskorstenen blev röd, var det inte lönt att lägga sig på någon av britsarna för att försöka sova. Så långt spred sig inte värmen. Det var bara en trång sektor runt själva spisen där man kunde vistas. Jag ställde en kastrull med kokande vatten utanför denna sektor en gång. Efter en kvart eller kanske tjugo minuter behövde jag kastrullen. Då var innehållet is. Vattnet hade bottenfrusit. Potatisen och apelsinerna, som vi fiskade upp ur ryggsäckarna, var också bottenfrusna och måste tinas upp. En pilsnerbutelj i min rycksäck hade frusit sönder och innehållet bildade en ljusgul istapp. Den lade jag i kastrullen.

Men ingen av oss hade den minsta tanke på att försöka sova. Inte bara för kylans skull, utan framför allt för slagugglornas. Hela skogen runt sjön tycktes genljuda av ugglerten.

Medan två av oss satt inne vid elden och tinade upp lemmarna och värmdes pilsner, potatis och kaffe, gick den tredje vakt utanför en halvtimme i taget. Stjärnhimlen gnistrade. Och det var ingen vanlig stjärnhimmel. Stjärnorna sände ut ett sprakande, grönt ljus, som jag aldrig sett så tydligt, varken förr eller senare. Vi gissade att det berodde på atmosfäriska brytningar till följd av kylan. Inte heller tycktes oss månskenet vitt, utan blekt brågrönt. Till följd av de föregående dagarnas solvärme var trädstammarna inte frusna, utan vedens kapillärer fyllda av savblandat vatten, men t. o. m. detta frös under natten. Det skedde under ett smäl-lande liksom av pistolskott. Ett liknande fenomen åstadkom isens vattenfyllda sprickor. Men här lät dånandet som av kanonskott. Då och då smällde det till formligen bedövande. Och dessa knallar följdes varje gång av ett dovt sjungande ljud, som fortplantade sig genom isen.

Gång på gång hördes slagugglorna, ibland samtidigt från två eller tre håll. Det var ett läte som ett mellanting mellan kattugg-

lans »hå hå, hå-å-å-å-å-åh» och berguvens dova »ko-uo». »Hu» ljöd det först skallande. Så följde en sekunds paus. »Hu» lät det på nytt. Men nu följde bara bråkdelen av en sekund senare en hel räkka av dova »hu-anden». »Hu, Hu, hu, hu, hu, hu, hu-uuh». Man kan tänka sig mer välljudande fågelrop, men för oss ljöd varje serie av dova »hu-anden» skön som den skönaste musik.

Det var en fulltonig kör av slagugglor. Inte mindre än sju fåglar hörde vi ropa runt sjön, än närmare och än längre bort, och någon gång blandades ropen med skallanden ungefär som av en ensam hund, som står bunden och övergivet ger skall mot månen.

Men det blev också morgon till sist. Ropen tystnade ett efter ett. Vi återvände till bebodda nejder. Där hörde vi att termometern fallit till minus 28 grader under natten. Det bekom tydligen inte ugglorna.

Bara en av de tre pålitligaste bostammarna var bebodd 1946. Den stod i utkanten av det egentliga området, vid randen av ett hygge. Det var en grov stam, alldeles urholkad. Vi låg där och vaktade en natt, Gunnar Bruswitz och jag, och fick se slagugglan komma till boet. Hon flög raka vägen in till ungarna och vi hörde hur det hasade i trädet. Hon liknade en stor, ljus kattuggla.

Det var i maj månad när ängsullen blommar. Skogarna var dyblöta. Men på den magra heden, som gränsar till hygget, var det torrt och gott att ligga och kura. Vi hörde ungarna rumstera inne i trädet och så kom honan åter upp med kursen snett emot oss. Hon satte sig i en tall och bligade sömnigt. Men så upptäckte hon oss och sträckte på sig. Om inte hela hennes mimik och attityd verkat så barnafrom, skulle vi ha märkt hur arg hon var. Ögonen måste ha gnistrat, men det kunde vi inte se. Vi hörde bara hennes ilska näbbknäppningar och njöt av uppenbarelsen, för den var sagolik.

Nedanför boträdet låg ett tjäderbo. Men det låg ingen ruvande tjäderhöna på boet. Äggen fanns där, men de var kalla. Slagugglan gör tydligen inte som räven, sparar hönsen i gårdarna närmast grytet för att inte dra misstankar på sig, utan få ha lyan

Bild 8. Slaguggleungar. Foto Arne Blomgren.

och ungarna i fred. I slagugglornas skog håller inga människor råfst och rättarting. Nu råkade det tydligen bara bli så att tjäderhönan valde fel granne och kom att ligga i vägen. Låt oss inte döma den övervägande oskadliga för att inte säga nyttiga ugglan för det. Allra minst med tanke på vad som inträffade jämnt ett år senare.

Det var pingst och jag var nyförlovad, så nyförlovad att det var mindre än 24 timmar sedan min blivande fru och jag hade växlat våra förlovningsringar. Åter bar det iväg till slaguggleskogen. Sven Löw gick först, min fästmö och jag följde i hans spår den välkända vägen. Nu var det bara hundra meter fram till boet från i fjol.

Då small ett skott. Det kom plötsligt och ur intet. Kulan tog en

visslande väg mellan stammarna i vår riktning. Den träffade ett träd i närheten och det föll ett lätt regn av fina kvistar till marken. Ytterligare ett skott följde tätt efter det första. Vi kastade oss handlöst ned och jag kröp och drog min fästmö med mig till skyddet bakom en trädstam. Någon större sten att ta betäckning bakom fanns inte i närheten.

Det small ytterligare ett skott och ännu ett. Vi såg skymten av en älg och hörde hur den flydde. Kanonaden fortsatte. Skyttarna hade inte märkt oss.

Så blev det tyst. Vi låg stilla och sökte vänja ögonen vid halvdunklet. Skogen stod tät bortom hygget och vi såg ingenting.

— Vi måste få fast tjuvskyttarna. Sven och jag växlade förstulna ögonkast och viskningar. Det var lyhört i skogen, så att man bort kunna höra en slagugglas ljudlösa vingflykt. Men marken täcktes av torrt ris och torra, förrädiska grenar och kvistar. Vi förstod av det hela att man till sist lyckats träffa älgen, vi hörde steg dö bort, ett halvhögt rop »häråt» och sedan mummel av röster. Efter en stund hördes försiktiga yxhugg, några åt gången, dessemellan var det tyst. Huggaren var tydligen på sin vakt och lyssnade omsorgsfullt.

Vårt avancemang gick ytterligt långsamt. Det gällde ju att till inget pris röja sig, åtminstone inte så länge vi riskerade att bli skjutna. Och den risken måste vi trots allt räkna med. Därför klarade sig också älgjägarna. Men våra förhoppningar att få återse slagugglan hann bli definitivt spolierade.

Jag har inte heller lyckats få återse slagugglorna i deras urgamla skog sedan dess. Skogen har haft för många påhälsningar av främlingar. Annars kan man nog säga, att slagugglans förekomst i Uppland är direkt beroende av om det finns verklig urskog att tillgå. Samtliga bon inom landskapet, där denna stora uggla upptäcktes vara bofast först så sent som 1939, har legat i gamla avblåsta torrakar, vilka i regel av en ren händelse undgått yxan. Träden måste vara urholkade, men endast till ett visst djup. Därinne i det döda trädet bor slagugglan liksom i en ihålig skorsten.

Sven Löw har gjort stora ansträngningar att få den lilla urskogsrest, där slagugglorna befunnits bo i Uppland, fridlyst. Det har hittills inte lyckats för honom. Projektet har inte förlorat sin aktualitet, därför att denna i Upplandsskogen verkligt sällsynta storfågel antagligen tillfälligt tycks ha skrämmts bort från sin fristad av tjuvskyttar och alltför många vetgiriga fågelintresserade. Ugglan finns alltjämt kvar i trakten, de ihåliga träden finns kvar, och kunde området fridlysas, så att det över huvud taget inte finge beträdas under den känsliga tiden, är det nog högst troligt att en förnyad bosättning inte låter vänta på sig. Men det måste ske medan tider är.

KÄLLOR

- ANDERSSON, A., Gryta kyrka, i *Upplands kyrkor*, III, Utgiven av Stiftsrådet i Uppsala ärkestift, Uppsala 1951.
- BROBERG, L., Häckande rördrom (*Botaurus stellaris*) i Mälaren 1948, i *Vår Fågelvärld*, 7, 1948.
- CORNELL, H. och WALLIN, S., Uppsvenska målarskolor på 1400-talet, Stockholm 1933.
- FISCHERSTRÖM, J., Utkast til beskrifning om Mälaren, Stockholm 1785.
- FRIES, C., I Skansens fågelskog, i *Festskrift tillägnad Erik Rosenberg på 50-årsdagen 17/8 1952*, Utgiven av Svenska Naturskyddsföreningen, Stockholm 1952.
- , Örnens Isak och andra historier från Skansen, Stockholm 1952.
- LINNÉ, [C. VON], Föreläsningar öfver djurriket, Med understöd af svenska staten för Uppsala universitet utg. och försedda med förklarande anmärkningar af Einar Lönnberg, Uppsala, Akad. bokh., 1913, XIII.
- LUNDEVALL, C.-F., Besök hos den svarta storken, i *Svenska Dagbladets söndagsbilaga* 3/8 1941.
- , Slagugglan och andra märkliga fåglar, i *Östergötlands Dagblad* 22/3 1947.
- , Rördrommens bo funnet!, i *Östergötlands Dagblads söndagsläsning* 11/9 1948.
- , Gåtfulla rördrommen bofast i Sverige, i *Jakt och Jägare*, 9, Nr 11—12, 1948.
- , Dagar och nätter hos rördrommen, i *Svenska Turistföreningens Tidning*, 20, Nr 6, 1952.
- , Anteckningar om en rördrom (*Botaurus stellaris*) i fångenskap, i *Vår Fågelvärld*, 12, 1953.
- , Mästaren i skyddsställning är sagofågeln rördrommen, i *Svenska Dagbladet* 8/8 1953.
- LUNDEVALL, C.-F. och Löw, S., Möten med uppländska ugglor, i *Natur i Uppland*, Stockholm 1948.
- LUNDOQVIST, TH., Rördrommen — mystikens fågel, i *Enköpings-Postens julläsning* 1948.

- ROSENBERG, E., Oset och Kvismaren, Stockholm 1934.
- , Vid svarta storkens bo, i *Fauna och Flora*, 36, 1941.
- , Svarta storken, *Ciconia nigra* (Linné), i *Våra fåglar i Norden*, III, Stockholm 1946.
- WIBECK, E., Sannolikt bofynd av rördrom i Tåkern, Ett halvsekelgammalt ungdomsminne, i Örebro Läns Naturskyddsförenings Årsskrift, 1943.
- WRANGEL, FR., Ett och annat om hargården vid Ekolsund samt jagtförhållandena derstädes, i Svenska Jägarförbundets Nya Tidskrift, 20, 1882.